

НЕОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ЯВИЩ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ВИДАВНИЧО-ПОЛІГРАФІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Стаття посвячена дослідженню лексико-семантичних явищ в образованні неологізмів видавничо-поліграфічної термінології сучасної української мови.

Ключевые слова: издавательско-полиграфическая терминология, неологизмы, словари, терминосистема.

Стаття присвячена дослідженню лексико-семантичних явищ у творенні неологізмів видавничо-поліграфічної термінології сучасної української мови.

Ключові слова: видавничо-поліграфічна термінологія, неологізми, словники, терміносистема.

The article deals with lexico-semantic phenomena in coining terminologic neologisms of the publishing-poligraphic sphere of the modern Ukrainian language.

Key words: publishing-poligraphic terminology, neologisms, dictionaries, terminologic system.

В українській мові кінець ХІХ – початок ХХІ ст. відзначився великою кількістю лексичних і семантичних інновацій. На цей період припадає виникнення багатьох неологізмів, зумовлених насамперед позамовними чинниками, зокрема соціальними і політичними змінами в суспільстві, розвитком науки і техніки. Це викликало великий інтерес лінгвістів (див.: О. Тараненко, Г. Вокальчук І. Самойлова, А. Нелюба, Л. Мацько, К. Городецька, Т. Коць, Ж. Колоїз, О. Стишов, Н. Клименко, С. Карпіловська, Л. Туровська, Д. Мазурик та ін.).

Актуальність дослідження поповнення видавничо-поліграфічної термінології неологізмами зумовлена відсутністю наукових досліджень входження нових слів згаданої терміносистеми і дає підстави стверджувати, що неологічний аспект розвитку термінології видавничої галузі та поліграфічного виробництва залишається малодослідженим, тому виявлення шляхів та методів поповнення новотворами видавничо-поліграфічної термінології стало основою нашої наукової розвідки.

Мета статті – виявити вплив лексико-семантичних явищ на творення нових слів та дати неологічну характеристику сучасної видавничої та поліграфічної термінології.

За твердженням О. Стишова, поняття неологізмів зводяться до двох формувань: 1) неологізми – це слова або мовні звороти, створені для позначення нового предмета, явища чи вираження нового поняття; 2) неологізми – слова, а також їхні окремі значення, сполучення слів чи вислови, які або з'явилися в мові на певному етапі її розвитку і новизна яких усвідомлюється мовцями (загальномовні неологізми), або були вжиті тільки в якомусь тексті, ситуації спілкуванні чи в мові певного автора (стилістичні, або індивідуально-авторські, неологізми-оказіоналізми) [9, с. 75].

Та все ж за основу визначення «неологізм» лінгвісти беруть стилістичний критерій «відчуття новизни», хоча інші дослідники вважають неологізмами слова, не зафіксовані в словниках. О. Реформатський появу в мові нових слів теж вбачав в різних шляхах та за різних обставин: 1) винайдення слів зустрічається надзвичайно рідко, що вкотре підтверджує сталість мови та його словотворчих елементів; 2) творення нових слів відповідно до наявних моделей на базі існуючих в мові слів [7, с. 481]. (переклад наш, – М. Медведь).

За твердженням дослідниці нових слів в українській лексиці, автора словника-довідника «Нове в українській лексиці» Д. Мазурик, постійне оновлення лексичної системи української мови відбувається:

- 1) за допомогою морфологічних, морфолого-синтаксичних, лексико-синтаксичних способів творення слів (виникають нові слова);
- 2) внаслідок внутрішньої семантичної розбудови слова на базі метафори та інших переносів найменувань (виникають нові значення);
- 3) шляхом запозичання нових слів з інших мов (споріднених і неспоріднених);
- 4) шляхом повернення до активного вжитку слів, що донедавна входили в пасивний пласт лексики [3, с. 8].

Неологізми можуть бути розділені на: лексичні (нові слова); фразеологічні (нові стійкі словосполучення); семантичні (нові лексико-семантичні варіанти слів або нові семантичні варіанти стійких словосполучень). В окрему категорію можна виділити «словотворчі інновації», що матеріально втілюються в нових словотворчих елементах (у «нематеріальному вигляді» вони представлені також новими словотвірними моделями) [1, с. 6].

На думку Ю. Зацного, ознакою входження неологізмів у мову слід вважати їх здатність відтворення поза первісним контекстом, участь у семантичних і словотворчих процесах. Лексикологи вважають: для того, щоб потрапити в словники, неологізми повинні з'явитись у різних друкованих джерелах протягом цілого ряду років [1; с. 7].

О. Пономарів зазначає, що, крім новотворів для називання нових понять, неологізми з'являються й через те, що виникає потреба замінити вже наявну назву точнішою, зрозумілішою, такою, що більше відповідає фонетичним, лексичним, словотвірним та іншим нормам мови. Поряд із лексичними неологізмами з'являється чимало неологізмів семантичних, тобто слів, що здавна існують у мові, набуваючи нових значень [5, с. 78-79].

Творення нових слів активізується в найбільш бурхливі періоди історії, хоч і виникають у мові весь час. Видавнича справа та поліграфічна промисловість належать до тих галузей народного господарства України, які кардинально змінили свої технічні засоби виробництва з метою удосконалення найважливіших технологічних процесів, особливо відчутних протягом останніх трьох десятиріч. Разом із технічним прогресом галузі стрімко поповнилась новими термінами виробничо-технічна лексика видавців та поліграфістів. Це в основному назви знарядь виробництва, їхніх частин, назви трудових процесів, різні гатунки сировини, професійні вислови тощо.

Початок друкарства сягає літописних часів. Відповідно до історії друкарської справи (кінець XV ст.), її термінологія протягом майже чотирьох століть залишалась сталою лексичною групою, хоча поповнювалась під впливом різних соціальних шарів, носіями різних соціальних ролей. Під друкарською термінологією слід розуміти термінологію ремісничого та мануфактурного періоду книговиробництва кінця XV – першої половини XIX століття. Розгалуження терміносистеми «друкарство» на дві самостійні терміносистеми «поліграфія» та «видавнича справа», ядровим шаром яких залишились традиційні друкарські терміни (з часу винайдення книгодрукування) припадає на кінець XIX – початок XX ст. Друковане слово довгий час залишалось надійним знаряддям невпинного розвитку освіти, науки, культури, всієї людської цивілізації, тому з перспективи всіх наступних десятиріч, здобутих людством за допомогою поліграфічного способу поширення і зберігання інформації, особливо чітко вимальовується значення діяльності тих людей, які у неймовірно складних обставинах зробили перші кроки на ниві книгодрукування.

У східнослов'янських народів виникнення друкарства нерозривно пов'язане з іменами визначних першодрукарів Швайпольта Фіоля, Франциска Скорини, Івана Федорова, діяльність якого була особливо важливою для України. Геніальний першодрукар провів на Україні останнє десятиріччя свого життя, з його 12 відомих друкарських праць у цей час вийшли шість, що становить за обсягом понад 70% всієї його друкованої продукції. Федоровські видання поклали міцний фундамент для дальшого безперервного розвитку друкарства на Україні [2, с. 5].

Довгий час в українському мовознавстві не проводились спеціальні системні дослідження української друкарської термінології. Можна говорити лише про окремі епізодичні згадки у працях істориків книги і друкарства (Я. Ісаєвич, Г. Коляда, С. Маслов, І. Огієнко, П. Попов, Ф. Титов), дослідників російської друкарської лексики (М. Виноградова, М. Феллер) та палітурної справи (В. Калугін) [4, с. 5].

Упродовж 80-х рр. XX століття з'явилися нові дослідження видавничо-поліграфічної термінології. Про це свідчать напрацювання таких відомих українських фахівців з видавничої, поліграфічної та пакувальної справи, як С. Гунько, О. Гавва, Ю. Жидецький, В. Запоточний, Є. Огар, В. Патрико, М. Тимошик, Б. Дурняк, О. Мельников, Л. Аргюшин, В. Бабак, А. Гуржій, Г. Миронюк, Д. Васишин, С. Нечай, С. Ярема, М. Процик, В. Шевченко, В.Ткаченко та ін. Особлива заслуга в дослідженні української друкарської термінології належить Ємілії Огар, яка вперше на матеріалі української мови реконструювала та описала прототерміносистему друкарства, вивчила її шляхи формування та функціонування. Результатом лінгвістичних досліджень Є. Огар став «Україно-російський та російсько-український словник-довідник з видавничої справи» (2002 р.). Продовженням дослідження, яке в основному торкнулось історії української видавничої термінології, основних тенденцій її розвитку та функціонування та упорядкування як системного утворення, займалась Марія Процик. І хоча львівська школа друкарських та видавничих термінологічних досліджень була започаткована в кінці XX століття, входження нових слів у терміносистему «видавнича справа та поліграфічна промисловість» нині залишається майже недослідженим тому і стало метою нашого наукового пошуку.

Характеризуючи масив видавничо-поліграфічних термінів зібраної картотеки, основою для якого стали матеріали перекладних та тлумачних термінологічних словників і довідників (наукових, навчальних, науково-популярних), а також періодичних видань із видавничої справи, поліграфії, книгознавства, бібліографознавства, бібліотекознавства, пакувальної справи та розповсюдження друкованої продукції, виявлено значний відсоток новотворів. Для дослідження семантики видавничо-поліграфічних термінів ми використовували один із пріоритетних методів – метод компонентного аналізу, а для з'ясування продуктивності словотворчих моделей – статистичний аналіз. Нами виявлено, що пріоритетом неологічного поповнення термінів та визначень у видавничо-поліграфічній лексиці залишається лексико-семантичний спосіб творення нових слів. Як приклад розглянемо слово «складання», що повернулось у мовний ужиток видавців та поліграфістів як призабутий український термін. Згаданий термін виник у час появи та розвитку українського друкарства і пройшов випробування кількасотлітньою історією. «... Адже, щоб скласти текст, треба було брати літеру за літерою з каси вкладати в спеціальну коробочку – верстатку, а проміжок між ними заповнювати пробільними елементами, які нижчі від літер. У верстатці складені літери утворюють слова і рядки, а рядки виставлені на легкі металиві підставки гранки... Так працювали Йоганн Гутенберг і Іван Федоров, так було протягом чотирьох віків [8, с. 44-45].»

Протягом останніх десятиліть слово «складання» входить до термінологічних словосполучень: «комп'ютерне складання» – сучасний метод складання за допомогою настільних видавничих систем, який дозволяє готувати репродуктивний оригінал-макет при одному клавіатурному процесі, уникаючи коректурного обміну між видавництвом і друкарнею, «графічне складання» – розроблення системи побудови і перетворення зображень. До речі, саме швидко прогресуючий розвиток поліграфічного процесу відправив у пасивний ужиток терміни «ручне складання» та «механічне складання».

Динаміку розвитку терміносистем «видавнича справа та поліграфічна промисловість» простежимо на прикладі фіксації слів у фахових словниках. Перший галузевий словник був опублікований в Україні ще в 1969 році, укладачами якого стали В. І. Бова та М. П. Доломіно. «Короткий російсько-український словник поліграфічних і видавничих термінів» тлумачив приблизно 900 термінів, і хоч вихід у світ власне українського словника став вагомою подією для галузі, як зазначає М. Процик, бо, поповнившись значною кількістю номінацій, що позначали нові поняття (їх поява спричинена подальшим поступом видавничої справи і поліграфічної промисловості), творення нових термінів відбувалося таким чином, що український термін фактично повторював російський [6, с. 53].

Найпотужнішим періодом термінотворення у терміносистемі видавничої справи та поліграфії можна впевнено вважати кінець ХХ – початок ХХІ століття. Саме на цей період припадає стрімке технічне переоснащення галузей, яке кардинально вплинуло на технологію як видавничих, так і поліграфічних процесів. Розширення терміносистеми підтверджують вихід в світ ряд словників: «Українсько-російського та російсько-українського словника з видавничої справи» Е. І. Огар (2002) – містить тлумачення і переклади понад 3000 термінів, «Норми української науково-технічної мови. Тлумачний словник термінів з видавничої, поліграфічної та пакувальної справи» за колективним авторством П. М. Таланчука, С. Я. Яреми, Ю. М. Коровайченко, С. М. Яреми, В. С. Моргунюка (2006) – містить 4800 термінів і визначень, «Український тлумачний словник видавничо-поліграфічної справи» укладач П. О. Киричок та інші (2011) – містить 4500 термінів та їх визначень.

Найвагомішим чинником, що спричинив ряд змін у термінополях видавничо-поліграфічної терміносистеми, стала комп'ютеризація галузі. Розвиток видавничої справи з використанням цифрових технологій для створення, виготовлення, монтажу більшості друкованих продуктів спричинив кардинальні зміни у технології друку та викликав бурхливе влиття в мову редакційно-видавничих комп'ютерних термінів. Лише виданий у 2006 році «Англо-український тлумачний словник редакційно-видавничої комп'ютерної термінології» (В. Шевченко) нараховує понад 5000 слів, словосполучень і скорочень найпоширеніших термінів, які вживаються у комп'ютерних програмах опрацювання текстової та зображувальної інформації. Особлива заслуга згаданого словника в тому, що його автор, поряд із перекладом, дає коротке тлумачення призначення або функції термінів та команд комп'ютерних програм, які застосовуються у процесі опрацювання авторського оригіналу та перетворення його на друкований твір. Приблизно 80% статей словника – нові терміни, які увійшли у видавничо-поліграфічну галузь як визначення технічних засобів комп'ютеризованих видавничих систем, адже сучасні технологічні процеси виготовлення друкарської продукції характеризуються високим ступенем автоматизації на всіх видавничо-друкарських етапах.

Аналізуючи причини появи нових слів видавничо-поліграфічної галузі, спираючись на поняття семантичної структури слова, зазначимо, що значна частина лексичних неологізмів – це семантичне переосмислення, набуття словом нового значення чи функції. Семантичні модифікації слів демонструють загальні тенденції розвитку сучасної української мови, які забезпечують можливість її збагачення, функціонального удосконалення, закріплюючи інновації як органічні елементи системи мови.

Джерела та література

1. Зацний Ю. А. Інновації у словниковому складі англійської мови початку ХХІ століття: англо-український словник / Ю. А. Зацний, А. В. Янков. – Вінниця: Нова книга, 2008. – 360 с.
2. Ісаєвич Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні / Ярослав Дмитрович Ісаєвич. – Львів: ВО «Вища школа» при ЛДУ, 1975. – 151 с.
3. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української мови (90-і роки ХХ ст.): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Данута Володимирівна Мазурик. – Львів, 2002. – 211 с.
4. Огар Е. І. Українська друкарська термінологія: формування та функціонування: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Емілія Ігорівна Огар. – К., 1996. – 162 с.
5. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови: [підручник] / О. Д. Пономарів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
6. Процик М. Р. Сучасна українська видавнича термінологія: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Марія Романівна Процик. – К., 2006. – 254 с.
7. Реформатский А. А. Введение в языкознание / А. А. Реформатский. – М.: Просвещение, 1967. – 542 с.
8. Розум О. Ф. Тасмніці друкарства / Олег Федорович Розум. – К.: Техніка, 1980. – 143 с.
9. Стишов О. А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації): дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Олександр Анатолійович Стишов. – К., 2003. – 539 с.